
Mojca Ravnik

Družina in selitveni pojavi v Nadiških dolinah v Beneški Sloveniji

Članek je napisan na podlagi avtoričinih sondažnih terenskih raziskav v Nadiških dolinah v Beneški Sloveniji, člankov in knjig, ki so jih napisali domačini in predstavljajo način življenja v preteklosti, in izsledkov zgodovinskih raziskav. Predstavlja značilnosti družine ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja, njeno generacijsko in sorodstveno sestavo, gospodarstvo, dedovanje in nasledstvo, delitev dela in selitvene pojave. Avtorica ugotavlja, da je bila v tem času zelo pogostna razširjena družina, v kateri so poleg nuklearne družine gospodarja živeli še njegovi starši in samski sorojenci, največkrat bratje. Razširjena družina je ustrezala veliki potrebi po delovni sili v času težavnih kmečkih del, v mrtvi sezoni pa je omogočala odhajanje posameznih članov družine, predusem moških, v sezonstvo in krošnjarstvo. Avtorica opozarja na povezanost družine in selitvenih pojavov, ki se je do sredine 20. stoletja, ko so se začeli prebivalci množično izseljevati, kazala v medsebojni odvisnosti in strukturni določenosti razširjene družine in t. i. »krožnih« migracij.

The paper is based on preliminary fieldwork in Natisone in Venetian Slavia in Italy, on articles and books by the local authors describing the way of life in the past, and on results of historic research. It focuses on characteristic features of the family at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, its generational and kinship structure, economy, inheritance system, division of work, and migrations. This was the time of an extended family which aside from the nuclear family of the farmer consisted also of his parents and single siblings, most often brothers. Such an extended family corresponded to the demand for additional work force during the time of hard farm labor; during the off season it enabled some of the family members, most often men, to leave their homes for seasonal work and peddling. The author emphasizes the connections between the family and migrational patterns. Until the middle of the 20th century, when the process of mass emigration started in this area, this connection was clearly evident from the interdependence of the extended family and the so-called »circular« migrations.

UVOD

O družini in sorodstvu je v slovenski etnologiji veliko napisanega, vendar nimamo pregleda, kaj šele povzetka dosedanjih raziskav ali sodobne teorije in metodologije, ki bi upoštevali novejšje izsledke. Mnoge raziskave sicer vsebujejo nove poglede in pristope, vendar ti niso nikjer celovito predstavljeni. Razlog za to je, po mojem, v značilnih zadržkih, ki jih ima etnologija pred sklepi, ki nimajo podlage v empiričnih, predvsem terenskih raziskavah. Res je po njih največja potreba.

Druge vede, npr. sociologija in psihologija, so se v zadnjem času odprle v javnost, ki zato bolje pozna socialne in psihološke razsežnosti družine. Etnologije ni med temi prodornimi strokami, čeprav etnološka dognanja o kulturni določenosti družinskih oblik, odnosov in položajev posameznikov dopolnjujejo prevladujoče psihosocialne obravnave družine; pozornost usmerjajo v na videz preprosta dejstva, da še zdaleč ni vseeno, kje in kdaj neka družina prebiva, kje in kdaj je nekdo sin, hči, otrok, brat, sestra, nečak, nečakinja, vnuk, vnukinja, oče, mati, mož, žena, zet, snaha, svak, svakinja, stric, teta, ded, babica itn. Obstajajo pokrajinski in krajevni tipi družin in sorodstvenih odnosov, v različnih obdobjih bolj in manj izraziti, laže in teže opisljivi, ki sooblikujejo način življenja, značaj in vrednote prebivalcev in celo odnos do dediščine v več generacijah, tudi pri ljudeh, ki so že odšli živeti drugam.

V članku želim predstaviti značilnosti družine v Nadiških dolinah¹ ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, njene sestave, gospodarskega življenja, dedovanja, nasledstva in delitve dela in opozoriti na zanimivo povezanost družinskih in selitvenih tipov. Zdi se, da je v tem času prevladovala razširjena družina in da sta bila za njeno preživetje bistvenega pomena krošnjarstvo in sezonstvo. V drugi polovici stoletja se je tip migracij spremenil, nastopilo je množično izseljevanje. Razširjene družine so izginile, prostorsko so se razpele in premaknile na velike razdalje; v drugi polovici 20. stoletja so družine nekaj časa prebivale skupaj, nato so se nekateri člani odselili, drugi so se jim pozneje pridružili, nato so se vrnili domov, vendar največkrat ne v domačo vas, temveč so si v Čedadu ali kje drugod *na Laškem*, kot rečejo Furlaniji, postavili novo hišo. V domačo vas se vračajo samo nekateri in samo včasih. V primerjavi z razširjeno družino, imenovano po značilni sorodstveni sestavi, je družino v Nadiških dolinah v 2. polovici 20. stoletja nemogoče tipološko opredeliti in poimenovati, saj o njej premalo vemo. Naj si dovolim, da jo zasilno imenujem »razdaljena« družina, ker je najrazličnejšim različicam, ki sem jih doslej zasledila na terenu, skupno to, da živijo in se premikajo na velikih razdaljah. Njen čas je nastopil po sredini 20. stoletja, potem ko so se začeli Benečani množično izseljevati. V članku želim opozoriti na medsebojno odvisnost družine in migracij v Nadiških dolinah v 20. stoletju; v obravnavanem času do srede 20. stoletja se ta kaže v medsebojni odvisnosti in strukturalni določenosti razširjene družine in t. i. »krožnih« migracij.

¹ V pojasnilo poimenovanj Beneška Slovenija, Benečija in Nadiške doline naj navedem po Živi Gruden: »Ime Beneška Slovenija ali preprosto Benečija, Beneško nam geografsko označuje najzahodnejši del slovenskega etničnega ozemlja v deželi Furlaniji – Julijski krajini, ki v svoji zgodovinski usodi zaznamuje pripadnost Beneški republiki, Serenissimi. Včasih se v pojem vključuje tudi Rezija, vendar je ta največkrat obravnavana ločeno zaradi svoje posebnosti, predvsem pa zato, ker je njena jezikovna sorodnost z drugim ozemljem le površinska in jo starejše in globlje plasti vežejo na Koroško.« Nadalje pravi, da »Nadiške doline predstavljajo v tem okviru tisti del, ki je ozemeljsko in tudi v svojem družbenem tkivu najbolj strnjen in homogen in da so »osrčje Benečije« (Gruden 1998: 10–11).

LITERATURA IN VIRI

Članek sloni na terenski raziskavi² in literaturi. Izredno zanimiva Beneška Slovenija je etnološko še zelo nepreučena, vendar obstaja o njej bogata bibliografija. Poleg znanstvenih in strokovnih del, najpomembnejša je zajel v bibliografijo Roberto Dapit (Dapit 1995), je bilo predvsem v zadnji četrtini 20. stoletja objavljenih veliko pričevanj, spominov in raziskav spod peres domačinov v *Trinkovem koledarju*, v listih *Novi Matajur* in *Dom* in v številnih krajevnih ali pokrajinskih monografijah (npr. Ruclli 1994; Hostne 1997; Gruden in Grego 1998; Valli 2000). To je prava zakladnica domoznanske literature, ki o nekaterih področjih, npr. šegah in praznikih nadomešča pomanjkanje etnoloških del. Njena etnološka vsebina zasluži, da bi bila ovrednotena in celovito predstavljena, kar pa ni namen pričujočega prispevka. Opozorim naj le še na pregledni članek, ki ga je Jole Namor napisala o izdajateljski dejavnosti kot izrazu beneške kulturne pomladi (Namor 1999) in na bibliografijo Videmske pokrajine v *Trinkovih koledarjih* od koledarja za l. 1997 (Majovski in Pavlič Maver 1996).

O Nadiških dolinah in o selitvenih pojavih obstajajo številna dela raziskovalcev, sama sem se v tem besedilu oprla predvsem na dela Aleksa Kalca, Majde Kodrič, Žive Gruden in Riccarda Ruttarja.

Terenske raziskave sem začela l. 1996 z etnološko skupino na mladinskem raziskovalnem taboru³ v vaseh Mašere, Matajur, Duš, Jeline, Strmica in Barca, ko smo zbirali podatke za splošno etnološko podobo vasi pod Matajurjem, največ pozornosti pa smo posvetili stavbam, predmetom in orodju na domačijah. Nadaljevala sem l. 1998 in 2002 v Gnidovici, Oblici, Dolenjem Tarbiju, Srednjem in Podsrednjem, v Gornji Kozici, Dolenjanih, na Bregu, v Černetičih, pri Kodermacih, na Vrhu. L. 1999 sem spremljala pustni obhod v Gnidovici in Gorenjem Tarbiju, l. 2000 pokop pusta v vaseh v občini Srednje in v dolini Idrije, l. 2003 prireditev Pust na odprti meji med Livkom in Ceplesiščem in obhod pustnih skupin iz Matajurja in Ronca skoz vasi Matajur, Strmico in Ložac.

Naj se na tem mestu zahvalim vsem gostoljubnim domačinom,⁴ župniku Božu Zuanelli, znanecem iz kulturnih, prosvetnih in drugih ustanov, Jole Namor, urednici *Novega Matajurja*, in Luciji Trusgnach, urednici *Trinkovega koledarja*, Živi Gruden, ravnateljici Dvojezične osnovne šole v Špetru, ki so kot domačini in poznavalci Benečije vedno pripravljene svetovati in pomagati s svojim bogatim znanjem.

² Raziskava družine in sorodstva v vaških naseljih v obmejnih pokrajinah je v programu Inštituta za slovensko narodopisje, omenjena je bila v prejšnjih objavah (Ravnik 1999).

³ Tabor Mašere '96 v občini Sovodnje, 16. raziskovalni tabor za slovenske srednješolce v Italiji, so organizirali Narodna in študijska knjižnica iz Trsta, Društvo mladih raziskovalcev iz Trsta, Društvo slovenskih tehnikov in naravoslovcev Tone Penko in Gibanje znanost mladini iz Ljubljane. Udeležila sem se ga kot mentorica etnološke skupine, v kateri so bile Ivana Flego, Alja Hrvatič, Tanja Sternad, Tanja Tomaselli in Milena Udovič. Mentorji drugih skupin so bili mag. Roberto Dapit, Aleks Kalc in dr. Naško Križnar, ki so vsi objavili razprave na podlagi izsledkov raziskav njihovih skupin (Dapit 1996; Križnar 1997; Kalc 2000).

⁴ Germano in Luiza Čendou, Giorgio Čendou, Mario Duš, gospod Golob, Tonina Jelina, Lidija Mašera, Marija Mašera, Mario Mašera, Renato Mašera, Valentino Mašera in drugi prebivalci Mašer, Aldo Medveš, Lojz Medveš, Miha Medveš in drugi prebivalci Barc, družina Goleš iz Strmice, Bažilij Duš z družino iz vasi Duš, gospa Jelina iz Jeline, Milia Bledič in Gregorio Borgu iz Oblice, Lina Crisetig s Podsrednjega, Pietro Kiabai in Elio Qualizza z Gnidovice, Luigi Kovačevsca in Marija Kovačevsca iz Dolenjega Tarbija, Natalia Florjančič z Gornje Kozice, Franco Qualizza s Srednjega, Antonietta Trušnjak iz Dolenjan, Adriano Qualizza in Davide Clodig iz Černetičev, Paolo Kodromac iz Kodermacev, Bazilia Zuodar in Silvia Krajnik z Brega, Felicita Zufferli z Vrha, Mario Gosgnach iz Ažle in številni drugi.

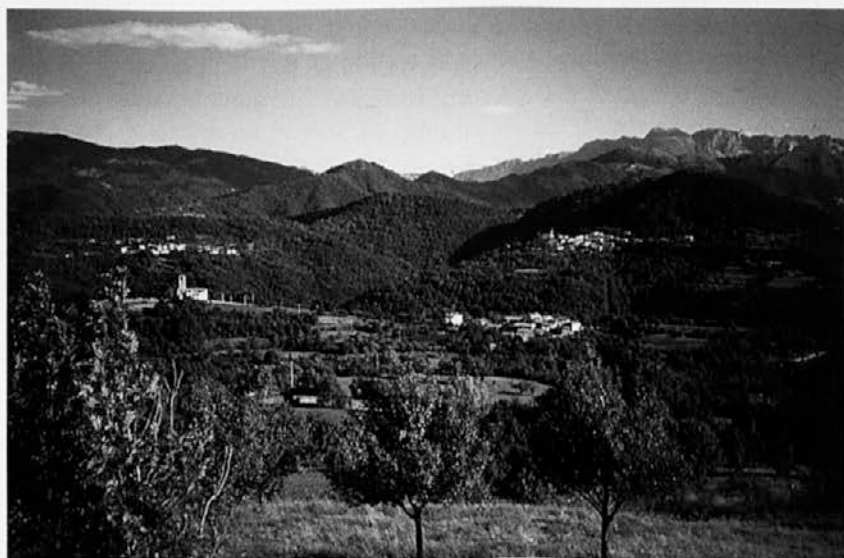
SPLOŠNO O NADIŠKIH DOLINAH

Večina obravnavanih vasi je v občinah Sovodnje in Srednje, ležijo na pobočjih in grebenih nad dolinami rečic Aborne, Kozice in Arbeča, ki se pri Mostu/Ponte San Quirino izlijejo v Nadižo, in Idrije. Tako kot na splošno v vsej Benečiji sta tudi zanje značilna upad in staranje prebivalstva, še posebej strmo v drugi polovici 20. stoletja.

Podatki o prebivalstvu Nadiških dolin in po posamičnih vaseh so zajeti v številnih objavah, med zadnjimi sta monografiji *Beneška Slovenija/Slavia Veneta* (Gruden 1998) in *Valli del Natisone/Nediške doline* (Valli 2000).

Pogled s Trčmuna na Duš, Jelina, Mašere, vrh Matajurja v oblakih, 1996 (foto: M. Ravnik)

Pogled z Dolenjega Tarbija na Černetiče, Oblico in Gorenji Tarbij, 1998 (foto: M. Ravnik)

Prebivalstvo Benečije je doseglo vrhunec l. 1921, ko so v Nadiških dolinah našli 17.640 ljudi, 99,68% prebivalstva je bilo slovenske narodnosti in jezika; to je bil zadnji popis, ki je upošteval etnolingvistične podatke (Ruttar 2000: 410). Do druge svetovne vojne je število prebivalcev rahlo padalo, najhuje pa zaradi množičnega izseljevanja v petindvajsetletju po vojni (9.649 l. 1971), nato se je nekoliko omililo, ne pa tudi ustavilo (7.246 l. 1990 in 6.542 l. 1999) (Gruden 1998: 31–32; Ruttar 2000: 420).

Pogled na Kostanjevico na Liškem in čez dolino Idrije na Gorenji Tarbij in Gnidovico v Benečiji, 1997 (foto: M. Ravnik)

Pogled iz Benečije čez dolino Idrije na Marijino Celje in vasi na Liškem, 1998 (foto: M. Ravnik)

Padec prebivalstva je splošen, vendar pa so velike razlike med naselji v dolinah in ob njihovem izteku in tistimi više ležečimi. Odstotek prebivalstva v nižjih naseljih se veča na račun više ležečih. Ruttar je naselja od najniže ležečega Čemurja do najviše ležečega Matajurja razvrstil po višinskih pasovih (prvi do nm 280 m, drugi do 550 m, tretji do 700 m in četrti nad 700 m) (Ruttar 2000). Najbolj naseljen je prvi pas. Med obravnavanimi vasi jih je največ v najvišjem, nato pa v obeh srednjih pasovih, se pravi, da so to vasi z najbolj strmim padcem prebivalstva.

Z množičnim izseljevanjem so beneške vasi zgubljale prebivalstvo in po dolgih desetletjih raznarodovanja in zatiranja slovenskega jezika se je nenadoma drastično zmanjšalo tudi število tistih, ki bi ga sploh govorili. Razširjene družine, v katerih je skupaj živelo več generacij sorodnikov, so zginile, mnoge hiše so se izpraznile. Sprememba je bila skokovita in globoka in še močno odmeva v spominih in spominskih zapisih prebivalcev, kakršen je npr. Renza Gariupa iz Topolovega: »Ljudje so bili veseli in so se znali veseliti in to do leta 1948, ko se je začelo izseljevanje, ki je izpraznilo vas, da je ostala brez mladih moških in deklet. Toplovčani so vedno poznali emigracijo kot vsi Benečani, pa nikdar ne v takem številu kot takrat. V nekaj urah so ostali doma skoraj samo starejši in otroci in takrat se je v Topolovem veliko spremenilo, kot po drugih vaseh naše Benečije. V nekaj letih so propadle do takrat nepretrgane vaške navade. V tujini in po Italiji so naši emigranti delali in služili denar in s tem pomagali, da se je življenje doma izboljšalo.« (Gariup 1994: 155)

Odselitev prebivalstva se čuti v splošnem ozračju v beneških vaseh. Stalni prebivalci so v glavnem starejši ljudje, veliko hiš je zaprtih in naseljenih samo občasno. Mnoge so po potresu l. 1976 temeljito popravljene, prazne hiše niso zapuščene podrtije, temveč vzdrževane, vidi se, da ljudje v njih občasno bivajo. Med hišami, ki večji del leta stojijo prazne, so tudi izredno lepi stavbni spomeniki, ki jih je obnovila služba za varstvo spomenikov.

Prehod št. 1, obnovljena domačija »Šebau«, pogled s spodnjega dvorišča na gospodarsko in stanovanjsko poslopje, 1998 (foto: M. Ravnik)

Ložac, matajurski pustje gredo mimo zapuščene domačije, pustna nedelja 2003 (foto: M. Ravnik)

Strmica, matajurski pustje se slikajo pri obnovljeni hiši, katere lastniki pridejo poleti, pustna nedelja 2003 (foto: M. Ravnik)

V mnoge hiše se ljudje občasno vračajo. Ob koncu tedna jih pride veliko, ki žive *na Laškem*, za državne praznike tudi tisti iz bolj oddaljenih krajev v Italiji. V vaseh se ob navadnih dneh govori predvsem beneško narečje, ob koncu tedna, med prazniki in počitnicami pa prevladuje italijanščina, ki jo govorijo otroci, vnuki in sorodniki *z Laškega* ali od drugod iz Italije, ki takrat pridejo v domačo vas; z njimi govorijo italijansko tudi vaščani, ki sicer govorijo domače narečje. Poleti pa se pomeša še več jezikov, saj pridejo na počitnice izseljenci in njihovi potomci, rojeni že v drugih državah, v Belgiji, Luksemburgu, Franciji, Nemčiji, Švici itn.

V vaseh se izmenjujeta obljudenost in vrvež ob koncu tedna, ob praznikih in poleti, in mrtvilo, tišina med tednom in pozimi. Tradicionalni obhodi pustov in našemljencev po teh vaseh gredo med vijuganjem po vaških stezicah mimo marsikatero hišo z zaprtimi vrati, zato pa se dlje zadržijo v tistih, kjer jih domači veselo pričakajo. Če je hiša prazna o pustu, ne pomeni, da poleti ne oživi. Odseljeni, občasno navzoči prebivalci so na poseben način vključeni v vaško življenje.

DEDOVANJE IN NASLEDSTVO KMETIJ

Pri dosedanjem terenskem delu sem se največ pogovarjala s starejšimi vaščani o spominih na čas njihove mladosti oz. o tem, kar se je v družinskem izročilu ohranilo še iz prejšnjih rodov. Pogovori so bili usmerjeni predvsem v prvo polovico 20. in včasih segli tudi dlje v preteklost, ob konec 19. stoletja. Pripovedujejo, da so včasih živeli v razširjenih družinah, ki so obsegale poleg očeta in matere še očetove starše (ali enega od njiju) in strice in tete oz. očetove brate in sestre (ali katerega od njih), včasih tudi še kakega starega strica ali staro teto oz. dedovega brata ali sestro. Ta tip družine je v literaturi poznan kot razširjena družina.⁵

Povezana je bila s prakso, da je imetje podedoval in kmetijo nasledil eden od sinov, prvorojeni ali najposobnejši; ta se je poročil in skrbel za starše, drugi pa so ostali doma kot strici in tete. Ta, ki je bil izbran za gospodarja, naj bi druge izplačal, vendar največkrat tega ni zmožel.

Domačini so pripovedovali takole: *»Pr starim je bila navada, da oča, ki je bil gospodar, je dal samo velikemu, prvemu sinu.«* (Mašere); *»Ta velikemu so dali vse in ti družni so bili pa te pr hiši, ti strici, so jim govorili ničak, ti nimaš nič.«* (Barca); *»Moj biznono [iz it. bisnonno, praded] Šmon, je bil te pr hiš in je imel dva brata in sestre, bili so neoženjeni, ledik, so pomagali pr hiši.«* (Strmica); *»Te stariš al pa de je bil brdak za hišo [starejši ali priden za hišo].«* (Oblica); *»Te velikemu so dali vse en ti družni so bili pa te pr hiš, strici.«* (Barca)

Vendar pa so bile tudi druge možnosti, na primer, da je eden dobil večji del ali polovico, drugi so si razdelili preostalo, npr.: *»Ta je imel polovico in se je poročil, vsi ti družni so imeli po en končič.«* (Duš) *»Starši, kar so meli sveta, so dal po vrhi tistemu, ki živi s starši, država je pustila narveč pu, kar je hiša mela. In pol tega sveta je mu dat tistemu, ki je živu s starši pr hiši. Drugo polovico pa vsema.«* (Gnidovica); *»Ene družine so se partil, bratru so dal svet, so dal njeha part, tako pravijo, ta velik sin se je oženil, ta družni je blo vse stric.«* (Barca).

Čeče, dekleta so dobila doto, npr.: *»Moje sestre nima nobena nič leti, so dobile v denarju in pole so napravli pr notarji križ, to je dota. So jim napravli neke banke [iz*

⁵ Po tipologiji družin po P. Laslettu, ki jo je v celoti v slovenščini navedla zgodovinarica Marta Verginella (Verginella 1990: 183).

it. banco, klop], *za notri gvante* [iz nem. Gewand, obleka], *so rjuhe kladli notr, vse reči, kar je treba za eno žensko, da ima kam iti ležat, na posteljo.*» (Mašere) Poročile so se v druge hiše, odnesle so s seboj balo in s tem so bile izplačane. Mlade Benečanke so tudi odhajale služiti v Milano, Rim in druga italijanska mesta. Med obema vojnama jih je bilo iz Mašer in Jeline večje število v Neaplju.

Če je bila pri hiši samo hči, pa je ona prevzela kmetijo, rekli so ji *uerbarca* [iz nem. Erbin, dedinja].

Imetje so tudi na različne načine *partili*, delili: *»Sta bila dva brata, še prej ko je bil nono* (iz it. nonno, ded), *sta se ločila, so partili, razpartili hišo.*» (Oblica) Za tiste, ki so si delili, pa imajo izraz *partniki*. Gospodar v Mašerah nas je opozoril, da je v vasi polno hiš, ki so bile v preteklosti razdeljene. *»So partniki, dva bratra, dve sestre, kot mi in Paolo. Ne spomnim se, tudi tata se ni spomnil, kdaj so se partil, dva bratra, pero se vidi, de smo bili vkupe, ker imamo svet na več krajih skupaj, nam pride razparteno.»*

Iz prvotne domačije so se ločili mladi gospodarji z družinami, oziroma so si domačijo s pripadajočo posestjo razdelili bratje. Zato so v vasi dvoji *Golacovi*, dvoji *Velikacovi*, dvoji *Suokovi*, dvoji *Drejátovi*. V vaseh je tudi več družin z istim priimkom in, da bi jih ljudje ločili, so *partnike* in njihove hiše imenovali velikokrat po gospodarjevem imenu (Miha, Šmon, Vittorio, *Drejčič, pr Rafěle*) ali nevesti ali kraju, od koder je prišla (*Pečanka, Mašerúka, Tarčmunka*).

Dolenji Tarbij, hiša
v soseski, ki je nastala
z zgostitvijo hiš potomcev
ob stari domačiji, 1998
(foto: M. Ravnik)

Delitve so zapisane v ustno izročilo o hišah. *«Ta del je sezidal biznono, ko se je partil od tiste hiše.»* Ponekod še vedo, kateri del je najstarejši. *«Pret, originalna hiša je bila tista, hiša mojih ta starih.»* Pozneje so eno ali drugo polovico kupili drugi in spomin o prvotnih lastnikih se je zgubil. Tak razvoj se vidi tudi v vaški naselbinski sestavi, v razporeditvi stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij, ker imajo družine *partnikov* skupaj hleve in hiše. Ljudje, ki živijo v stari hiši ali tistem delu, ki je ostal od nje, in tisti, ki živijo v novih, nastalih na mestu prejšnjih njenih delov, se nimajo več za sorodnike. *«S tisto hišo tam na koncu so se bili, približno sto let tega, razpartili. Nismo v žlahti.»*

Zgostitveni tip poselitve kot značilnost vasi v Nadiških dolinah omenja tudi arhitekt Renzo Rucli, domačin in raziskovalec: prazen prostor, pravi, so izkoristili z dodajanjem stavb, potrebnih za nova družinska jedra, ki so se ločila od izvorne družine (Rucli 2000: 64–65).

DRUŽINSKA SESTAVA IN DELITEV DELA

Način dedovanja, po katerem je bil le eden od sinov glavni dedič, je preprečeval preveliko drobljenje kmetij. Bil je glavni razlog, da so ob gospodarjevi družini prebivali še njegovi samski sorojenci, vendar pa je k obstoju razširjenih družin prispevala še vrsta drugih dejavnikov. Zelo pomemben je bil ta, da v bližini ni bilo kakega večjega kraja z možnostmi dodatne zaposlitve, kar bi omogočalo tistim, ki niso ničesar podedovali, da bi se počasi osamosvojili. Zdi se, da so se dekleta pogosteje odločila, da gredo zdoma, služiti, medtem ko so fantje večkrat ostali doma. Tako je bilo več stricev kot tet.⁶

Pobočje pod vrhom Matajurja,
stare senožeti vasi Matajur, 2003
(foto: M. Ravnik)

⁶ To je bilo do srede 20. stoletja značilno tudi za globoko zaledje slovenske Istre; v vaseh, kjer je bilo preživetje zelo odvisno od dodatnega zaslужka z delom in prodajo v Trstu in kjer so bile dejavnosti za Trst povezane s hudimi naporji (priprava in prevoz sena, lesa, oglja), je bilo v družinah več stricev kot tet (ugotovitve terenske raziskave, ki pa ni bila statistično podprta).

Nastopajo v skoraj vseh družinskih spominih, npr.: »*Ko sta se poročila, so bili pri hiši oče in mama in dva strica, bratri še od tega starega, od Tonina, ki je bil bižnono.*« (Mašere); »*Je bilo puno stricev, an tetè so bile.*« (Oblica) »*Strici so delal, dole je bila taka velika hiša, so bili trije, štirje strici, so jih oblačil, niso dajal nič, so delal pr hiš.*« (Dolenji Tarbij) Tudi v vasi Strmica nam je gospodar pripovedoval, da je imel *bižnono Šmon* dva brata in sestro, ki so bili *ledik*, neporočeni, in so ostali doma in pomagali pri hiši.

Skupnost večjega števila sorodnikov je ustrezala težki borbi za preživetje in potrebam po delovni sili. Vasi ležijo na strmih pobočjih in grebenih, ki jih razmejujejo. Obdelovalne zemlje je bilo malo, delo na njivah, v gozdu in v vinogradih je bilo izredno naporno, ves čas je bilo treba nositi težka bremena, vodo, mleko, zemljo, gnoj, pridelke, kostanj, seno, drva po strmih bregovih in na velikih razdaljah.

Barca, *kalončina* (lesena priprava za pomoč pri oprtanju koša) in *koša* med zapuščenimi hišami, 1996 (foto: M. Ravnik)

Vodo so nosili v *čeglotih* [iz furl. seglòt, vedro], obešenih na *povierak*, ukrivljeno palico, položeno čez ramena. Ženske so nosile na glavi v škafu vodo in hrano delavcem na njivo, mleko v mlekarno. Zemljo in gnoj so nosili na njive v *košah* in zlagali podnjo kamenje v podporne zidove, gnoj, seno, kamenje so vozili na posebnih saneh, *vlačunjih* in *žlikih* [iz nem. Schlitten, sani]. Seno in listje so nosili v *žbrinčah*, ki so jih optali na ramah in na hrbtu in držali z rokama ali pa so ju povezali z *varco* v *breme* in nesli na glavi. Napeljali so *teleferike* [iz it. teleferica, žičnica] in *niti* za seno, drva, gnoj; žice zanje so kupili ali uporabili »niti, ki sudadi so bli nastabli za military prenose« (Chiabudini 1994: 64), se pravi železne vrvi, ki jih je bilo najti med ostanki vojaških naprav po teh vaseh po prvi svetovni vojni.

Barca, domačin Aldo Medveš kaže uporabo *kalončine*, 1996
(foto: M. Ravnik)

Mašere, *karčeli* (leseni vozički) za gnoj, odloženi nad vhodom v opuščeno gospodarsko poslopje, skedenj in hlev, od koder je bila napeljana žičnica za prevoz gnoja na njive pod vasjo, 1996
(foto: M. Ravnik)

Pomemben vir preživljanja sta bili prodaja in menjava. Pridelke, sadje, sir, maslo, kostanj, seno, drva so nosili in vozili na sejem v Čedad ali prodajat še dlje po *Laškem*, kostanj zamenjavat za *sirak* (koruzno moko), v Kobarid po živino. *«Smo nimar hodil pr nohah. Kajšen je mel konje, kajšan vole an kajšan gurel, voz, je vlekel in so šli za prodat kostanje al kar je blo, za polento ušafat, sirak demo.»* Tako je pripovedovala žena z Oblice, ki je s *konjado* [iz it. cognata, svakinja], svakinjo in *nevodo* [iz furl. nevôt, nečak], nečakinjo (ali vnukinjo), vlekla *na Laško* voziček kostanja, nazaj domov pa polento. Med vojno so šle devetkrat do Krmina in dlje, hodile so po tri dni, spale v hlevih.

Pobočje Matajurja, steber, ki je nosil nit za spuščanje sena v niže ležečo vas, 2003
(foto: M. Ravnik)

Največja je bila potreba po moških delavcih, vendar so delali vsi, tudi otroci. V družinah, kjer niso imeli otrok, so nekateri *adotali* [iz it. adottare, posvojiti] otroke iz najdenišnice, bolnišnice, od tod zanje stari, skoraj pozabljeni naziv *špitalini* [iz it. ospedale, bolnišnica]. Nekateri so posvojili fanta in dekcle, da sta se potem poročila in imela družino, drugi pa so šele na starost *uzeli za svoje notri*, se pravi vzeli k sebi mlade ljudi, včasih *od žlahte*, sorodnike, da so skrbeli zanje, po njihovi smrti pa prevzeli posestvo. Takole so pripovedovali: *«So bili vzeli eno punco in fanta, so prpeljali oba, tam v Matajurje. So bili tašni, so ga vzeli iz bolnice, se je poročil, imel otroke. Se reče instituto degli, degli..., ki imajo tele otroke, so ga vzeli ven, po ti prvi vojski, se je poročil tam, napravil družino, so še zdaj. So dobili denar od države, so jim dajali puno dnarja»*; *«So adotali, vzeli k sebi fanta od žlahte ali iz bolnice so prpeljali oba, anke oba, so se oženili, tako da družina je šla naprej.»*

Danes si je težko predstavljati napore domačinov iz visoko ležečih vasi, ki so hodili peš v dolino, do Kobarida ali v Furlanijo. Še potem, ko je začel voziti avtobus do Sovodenj, ležečih na 235 m nm, je ostalo še ogromno poti navkreber. Domačin z Barc, ki ležijo 902 m visoko, je povedal, da je nosil pesek za hišo, *matone* [iz it. mattone, opeka] za streho, celo prašiča na hrbtu. Proti koncu petdesetih let je bila zgrajena cesta do Ceplesišč, naprej je še vedno vodila samo steza.

Veliko napornega dela, prenašanja, nakladanja in prevažanja je zahtevalo veliko moči in ljudi.

Za tako življenje je bila razširjena družina zelo ustrezna. V njej je bilo za delo na voljo več odraslih moških (gospodar; njegovi brat ali več bratov; njegov odrasli sin ali več sinov; njegov oče, če je bil pri moči) in žensk (*nevesta* ali gospodarjeva žena; njegova mati, če je bila še pri moči; njegova sestra; njegova hči ali več hčera). Treba je povedati, da se je v primeru, da je bilo pri hiši dovolj moči, žensko delo ločilo od moškega po težavnosti, drugače pa so ženske tudi težko delale in nosile gnoj, drva in seno. Tudi otroci so opravljali težka dela. Devetletni fantiček z Gnidovice se je vsak dan navsezgodaj odpravil h kmetu v dnu doline ob Idriji, vzel 15 l mleka in ga nesel v mlekarno na Gorenji Tarbij. Za to mu je kmet dal nekaj mleka in nekaj denarja.

Še posebej je bila delitev dela razvejena v kmečkih družinah, kjer je bil tudi obrtnik, npr. *tišler* [iz nem. Tischler, mizar] ali *maringon* [iz it. marangone, furl. marangòn, mizar], kovač, mlinar, zidar. Kovač iz Mašer je povedal, da so, ko je bil majhen, živeli z njimi trije strici: *«Matija, Šimon, Ambrož, trije bratri od mojga nonona so tudi živeli doma. Oče je delal v delavnici, bratri v polju. Mama je kuhala za vse v kotlu nad ognjiščem.»*

Pomoč stricev je prišla do polne veljave, če je bil gospodar odsoten. Tako je povedal domačin z Gnidovice, ki mu je oče umrl še mlad v rudniku v Franciji l. 1924: *«Mama je bila in nono in nona, stric je pomagal.»*

Za družino je bila razširjena sestava prednost. Nista pretirani trditvi, da so bili strici *velika bogatija*⁷ in da so tudi tete bile *«bogatija tan par hiš, so dielale, varvale otroke, pomagale v hlieve, so šivale. So imele pa njih part oblasti an glasu tu hišnih sklenitvah»* (Chiabudini 1997: 80-81).

O tem, koliko besede je kdo imel v družini, kako so razporejali dohodke in izdatke, kakšni so bili odnosi v družini in še o mnogočem, vemo zelo malo. Isti avtor nakazuje podrejenost delovnih stricev, ko navaja, da je njegov *kunjado*, svak, ostro zavrnil mater, ko mu je ponudila, naj ostane doma: *«Ah, jest bon za hlapca an Tinac za rejo? Ne pa, rajš gren sudada!»* (raje vojak kot bratov hlapec) (Chiabudini 1997: 80).

Tako terenska in objavljena pričevanja govorijo o tem, kako potrebna je bila pomoč stricev, kako so jih cenili in spoštovali, a tudi o tem, da je bil njihov položaj odvisen od družinskih odnosov in zato negotov. Dolgo je lahko bilo vse v redu, potem pa se je znenada spremenilo, recimo, ko je zagospodaril nečak in pripeljal v hišo nevesto. Luciano Chiabudini navaja *«pismeno karto»*, ki jo je napisal l. 1847 brat njegovega *bižnona*. Ob tem, ko je pustil bratu svoj delež, si je z njo skušal zagotoviti, da bo preskrbljen in negovan v družini, tudi če se bo zamenjal gospodar: *«Jest, Lukež Čebudin, pustin muoj part premoženja bratru Marinu s sklenitvijo, da v starosti al v bolezni ali*

⁷ Naško Križnar mi je povedal, da je o stricih veliko slišal tudi na Ligo in na Kambreškem. Domačini so mu večkrat pokazali, kaj so naredili strici: škarpe, terase, vsa težka in duhamorna dela. Izpričan je primer, da je imel stric svojo hišico na vrtu ob veliki hiši.

vsaki sorti težavi bon imeu pomoč, bon oblečen an mantinjan [iz it. *mantenere*, vzdrževati] *do smarti. An če brat bi umru pred mano, bon imeu pravico za ostat doma z njega sinuovami, de bon gledan v družini kot brat an ne ku hlapac.* (Chiabudini 1997: 80)

Po drugi strani pa je bila že sama številčna družina lahko vzrok prepirom. Slišali smo, npr., da so se v neki družini skregali, ker enemu od stricev ni bila všeč *gujada*, nadev, ki ga je nevesta dala v štruklje, in je ta stric nato odšel živet ločeno, v hišo, kjer je prejel bil senik.

Na velikih kmetijah, kjer ni bilo dovolj ljudi za delo, so vzeli hlapce, največkrat male sorodnike, za pašo, delo v gozdu, senožetih. Tako je gospodar iz Mašer povedal, da so imeli hlapca za past krave, okrog deset let starega fantička, doma je bil iz Mersina in je bil ženina *žlahta*. Pri njih je bil od junija do prvega jesenskega mraza in snega, ko so krave zaprli, on pa je šel domov. Prišli so tudi od drugod, npr. *Otránjci*, tako so rekli ljudem s Kambreškega, *na zornado* [iz it. *giornata*, dnina] kosit, grabit seno, sekati in pripravljati drva. Veliko dela je bilo s pobiranjem kostanja; gospodar na Dolenjem Tarbiju je pripovedoval, da so ga pobirali v *gričah*, ježicah s pomočjo lesenih ščipalk, ga spravili in pozimi prodali v Čedadu. To so prišle delat *žoudarce* [verj. iz žold, starinsko plačilo], pobiravke iz drugih beneških vasi in s Kambreškega, ostale so, dokler kostanj ni bil pobran, spale pri kmetih na skednjih ali hramih.

SEZONSTVO, KROŠNJARSTVO, IZSELJENSTVO

Za preživetje je bilo treba iti od doma. Iz vasi nad dolino Idrije so moški hodili na Kambreško h kmetom na *zornado delat bošk* [iz it. *bosco*, gozd], sekati les in pripravljati drva, *travo seč*, kositi, spravljati seno v kope in skednje, kopati njive. Šli so po dva, trije ali cele *kompanije* [it. *compagnia*, družba] skupaj, tam so tudi spali na slami v skednju, potem so šli k drugemu, ki jih je potreboval. S seboj so nesli tudi nekatero orodje, npr. sekuro in koso. Domov so prišli samo v nedeljo. Tudi dekleta so šla grabiti seno, kopati, čistiti in saditi njive. Dekleta in ženske so hodile lupiti češplje v Brda in neka žena z Dolenjega Tarbiju je povedala, da so šle do *Kroacje*, Hrvaške.⁸ O tem, da so Briči za lupljenje češpelj najemali »cele trume žensk, žena in deklet iz Nadiške doline,« piše avtor članka v *Trinkovem koledarju*, ki jih pogreša: »Kje ste danes po dveh vojnah, ve nekdanje češparke, Benečice, pravljničarke, pripovedovalke, nekatere morda še žive stare matere, nekatere, gotovo največ, že pokojne? Marsikatera pa so dobile moške Brice in so kar pri njih ostale.« (ut 1969: 47)

Moški so ob koncu 19. stoletja odhajali na sezonsko delo »vzdrževati železniške proge, drugi kot zidarji in opekarji na Avstrijsko, tretji kot gozdarji v Slavonijo, zidarji na Hrvaško in kot agrarni delavci v razne kmečke dežele.« (Ruttar 2002: 28). Nekaj let na prelomu stoletja so lahko zaslužili tudi z delom na obsoški železnici. Domačin iz vasi Duš je povedal, da je njegov ded nekaj let delal tam, se vrnil, poročil in ostal doma.

V zimskem času, ko ni bilo večjih del in je bilo manj potreb po delovni sili, pa so Benečani hodili *guzirat* [iz nem. *hausieren*, krošnjari] po bližnjih in daljnih deželah

⁸ O ženskah iz Nadiških dolin, t. i. *žoudarceh*, ki so hodile lupiti slive v Brda, piše Ivanka Počkar v svoji raziskavi o slivarstvu. Ugotavlja, da je bilo slivarstvo najprej razvito v Goriških Brdih, v Soški in Vipavski dolini, v zadnji tretjini 19. stol. pa so se »posamezniki ali cele družine z Goriškega po opravljenem lupljenju doma odpravili organizirati lupljenje sliv v različne dolenske, spodnještajerske in hrvaške kraje.« (Počkar 1982: 5).

Avstro-Ogrske in zunaj nje. Krošnarje so imenovali *guzirarji*, *guziravci*, tudi *Ogarji*, *Uoharji*, ker so hodili v *Oharijo*, na Ogrsko. Krajev, kjer bi se Benečani lahko zaposlili, v bližini ni bilo. Poleg prodaje pridelkov, drv in sena v Čedadu in Furlaniji in poleg sezonskega dela je bilo krošnarjenje edina možnost za dodatni zaslužek. Krošnarili so fantje in možje in strici, redkeje tudi dekleta in tete.

Koliko so krošnarji zaslužili, kako in kje so hranili denar med krošnarjenjem, za kaj so ga porabili, koliko je njihov zaslužek pomenil v družinskem gospodarstvu, ne vemo dovolj; to, da so večkrat hodili na pot, pove, da je bilo treba iti večkrat, da se je izplačalo. Ob stari družinski fotografiji je neki domačin iz Mašer opozoril, kako so bili mladi možje na njej lepo oblečeni, in po tem sklepal, da so gotovo bili krošnarji: *«Glejte, kakšne ure, kakšne fajfe imajo, so sigurno bili kakšni malo bogati, ki so hodili če po Ungariji.»*

Pri domačinih smo tudi večkrat slišali, da je ded ali praded dozidal hišo, hlev ali kupil zemljo z izkupičkom od krošnarjenja. Tako je npr. Vladi Predan zapisal, da mu je gospodar Bažilijo Duš iz vasi Duš povedal, da je ded z vsakoletnim zaslužkom kupil zemljo in razširil hišo, pred vnovičnim odhodom pa si je denar spet sposodil. *«Naša posest je bla plačana vsa s tistin pardielan»* (Predan 1999: 222).

V vsaki pripovedi domačinov o času njihove mladosti nastopa kak krošnar – *nono* ali *bižnono*, ko še ni bil poročen, še večkrat pa stric ali *tetá*, teta ali več njih. Božo Zuanella je o tem pripovedoval udeležencem raziskovalnega tabora Mašere 96. Navedel je več priimkov in domačih hišnih imen, kot npr. Kramar, *Kramarčini*, *Kramarca*, *Oharji*, *Ogrinkini*, ki pričajo, da je tam stanoval kramar ali kramarica. Opozoril je tudi na podatke v župnijskih knjigah status animarum, kjer npr. lahko o nekom po pripisu *morto in Ungheria*, umrl na Ogrskem, domnevamo, da je tam krošnaril. (Matajur)

Na hrbtu so nosili *krosna*, krošnjo ali *kasel* (it it. casella, predal), v njej pa naloženo najrazličnejšo kramo – *gvant* (blago in obleke), moške srajce in *pilde* [iz nem. Bild, podoba], svete podobice in drobne predmete za vsakdanjo rabo. Matevža Ruttarja, rojenega l. 1847 v Klobučarju v občini Dreka, je krošnarjenje pripeljalo do mesta Vladikavkaz ob vznožju Kavkaza, da se je tam naselil in še z dvema prijateljskima iz Benečije, potomci in sorodniki ustanovili pravo naselbino Benečanov. Njegov vnuk Riccardo Ruttar piše o njihovi zgodovini in usodah v poglavju *«Buoh je dau, buoh je uzeu»* v knjigi *Poti in usode* (Ruttar 2002). Že mlad se je začel ukvarjati s trgovanjem. *«V njegovi 'krošnji', ki jo je nosil kot nahrbtnik na ramenih, ni manjkalo ničesar, s čimer bi lahko za dober zaslužek ustregel potrebi ali želji gospodinji: imel je glavnike, rute, sponke za lase, nože, šivanke, gumbe, sukance, trakove in podobne drobnjarije.»* (Ruttar 2002: 29) Vladi Predan pa poleg istih drobnjarij omenja tudi usnje in *bukve*.

V Mašerah nam je domačin Renato Mašera dal za preslikat izredno zanimiv potni list, izdan l. 1872 na generalnem konzulatu kraljevine Italije na Dunaju, ki vsebuje prošnjo civilnim in vojaškim oblastem Avstrije, Madžarske, Rusije in drugih evropskih držav, da Valentinu Mašeri, popotnemu trgovcu s knjigami, slikami in galanterijo, dovolijo prost prehod in mu nudijo pomoč, če jo bo potreboval. Vladi Predan pravi, da so tako dovoljenje potrebovali tudi drugi krošnarji (Predan 1999: 222–223).

V zvezi s tem, kje so se oskrbovali z blagom, domačini omenjajo *magazine* [iz it. magazzino, skladišče], verjetno so bile to trgovine na debelo, kjer so ga krošnarji kupovali in nato sami večjo količino tudi nekje spravili. Božo Zuanella je povedal, da so *pilde* oz. nabožne podobe tiskali v kraju Bassano del Grappa v Venetu, v Čedadu pa je bil *magazin*, v njem so se krošnarji oskrbovali. Neki njegov prednik je imel tudi skladišče *pildov* v Šoštanju. Vsako leto se je vrnil domov, na počitnice, potem se je vrnil

Duš, pri »Tomaževih«, Kristus na križu (les, 1894), ki ga je ded kupil na Dunaju, v niši hleva, ki ga je ded postavil z izkupičkom od krošnjarjenja, 1996 (foto: M. Ravnik)

Spomini na krošnjarje živijo tudi v izročilu o predmetih, ki so jih prinesli domov iz daljnih dežel. Bažilij Duš je tudi nam pripovedoval, da je ded po vrnitvi sezidal hlev in v nišo postavil križ: »*Nono je prišel z Ogrske, imel denar, sezidal štaló, v steni niša s Kristusom.*« Vladí Predan pa se je z njim podrobneje pogovarjal in izvedel, da ga je kupil na Dunaju in po pošti poslal na Livek, od tam pa ga je »Miha Šimanu s Tarčmuna, na harbatu, tu koš s cuckerjan, tabakan an kaffan, ku ponavad parnesu damu« (Predan 1999: 225).

V Mašerah je *na paču*, nad vaškim koritom kapelica s križem, ki so ga pred 1. svetovno vojno prinesli kramarji z Ogrskega.⁹

V družinah so bili vajeni, da so bili moški zdoma. Tako je opisal npr. Izidor Predan - Dorič značilno podobico iz družinskega življenja: »Pred večerjo se je zbrala družina ob hišnem rožarju: obedni ni smeju zmanjkat, če pa ga ni bluó, ker je biu par sudatah al pa, da je služu kriuh po sviete, je biu zmoljen zanj poseben očenaš: Za našega Janeza, ki je po sviete...« (Predan 1997: 20). Med odsotnostjo krošnjarjev je bilo doma manj delovnih moči. Tako je npr. o nekem Toninu iz Mašer pripovedoval njegov vnuk, kakšen garač da je bil, *brdak za delo*, ko je v košu nosil zemljo na njivo, medtem pa sta brata Žef in Dreja hodila na Ogrsko in Štajersko in po Sloveniji. Kupovala in prodajala sta *gvant*. Eden od njiju je na tujem umrl.

⁹ Za podatek se zahvaljujem Božu Zuanelli.

Mašere, Kristus na križu, na kamnitem stebričku z letnico 1889 in začetnicama D. G., nad koritom sredi vasi, po ustnem izročilu so ga prinesli krošnarji z Ogrskega, 2003 (foto: M. Ravnik)

Pobočje Matajurja, senik, tudi kazón (furl. casòn), 2003 (foto: M. Ravnik)

Krošnarji so prinašali domov znanje o daljnjih deželah. Neka deklica v Mašerah je nosila *bukve od Žefa*, stričeve knjige s seboj na pašo. Pri hiši jih še hranijo. O tem stricu sploh pravijo: *»Žef je imel kaj reči! Je hodil gor, po Sloveniji, po Štajerski so hodili, je guadanjal* (iz it. guadagnare, zaslužiti), *od punc je mel ritrate* (iz it. ritratto, portret), *ma puno!* (Mašere)

Krošnarji so prinašali s seboj zaslužek, pa tudi novice, pripovedi, predmete, knjige. Na Dolenjem Tarbiju je neka žena, doma s Selc, kjer so doma znana jabolka *sevka*, povedala, da so cepje zanje prinesli kramarji z *Ungarije*, Ogrske.

Pobočje Matajurja, ostanki *niti* za spuščanje sena v niže ležečo vas, 2003 (foto: M. Ravnik)

Krošnarjenje je bilo najbolj razvito pred prvo svetovno vojno. Tudi takrat so se Benečani že izseljevali v Ameriko, vendar pa se zdi, da z namenom, da bi se z zaslužkom vrnili domov, ne pa, da bi se izselili za stalno. Tako je na primer neki moški iz Mašer bil trikrat v Ameriki, l. 1917 pa se je vrnil. Fant s Podsrednjega je tudi šel v Ameriko, dekleta je čakalo, l. 1915 je prišel domov in sta se poročila. Po prvi svetovni vojni se je vse zelo spremenilo. Mnogi fantje in možje se niso vrnili iz vojne. Neporočeni moški, ki so prej bili člani družine, pomagali in hodili krošnarit, so se začeli izseljevati. *»Očetov brat Giuseppe je ostal mlad v Rusiji, stric in nono sta šla v Ameriko.»* (Mašere)

SELITVENI POJAVI V NADIŠKIH DOLINAH V 20. STOLETJU

Pojave, ki smo jih opazili ob terenskih raziskavah, osvetljujejo z različnih zornih kotov izsledki zgodovinarjev in tako ponujajo možnosti za njihovo boljše razumevanje. Naj posebej poudarim nekaj spoznanj iz besedil Aleksa Kalca, v katerih povzema

ugotovitve in odprta vprašanja o selitvenih pojavih v Beneški Sloveniji (Kalc 1997; 2002).

Kalc ugotavlja, da je Beneška Slovenija (Nadiške, Terske doline in Rezija) eno najizrazitejših slovenskih izseljenskih območij in da se njeno izseljenstvo v tipološkem pogledu ujema z izseljenskimi gibanji, ki so zajela furlanska alpska in predalpska območja in so se razvila kot »opora gorski preživetveni ekonomiji.« »V prvi razvojni fazi, ki se je ponekod začela že v srednjem veku in je trajala do prvih desetletij 19. stol., so se pokoravala letnemu produktivnemu ciklusu gorske agrarno-pašniške ekonomije in sovpadale nekako z 'mrtvim' zimskim obdobjem.« (Kalc 1997: 194)

V drugi fazi, v 19. stoletju, se je pojav spremenil, predvsem zaradi rastočih možnosti zaposlovanja pri graditvi javne strukture in zaradi naraščajoče urbanizacije. »Medtem ko je bilo dotlej izseljevanje omejeno na določena področja, se je sedaj razširilo na ves gorski in predgorski pas in delno tudi v furlansko nižino ter zadobilo množične razsežnosti. Sezonskost se je podaljšala in se premaknila na pomladanske, poletne in jesenske mesece, poklicna struktura se je preobrazila v prid zidarjem, klesarjem in nespecializiranim gradbenim delavcem, podaljšale so se tudi izseljenske poti, ki so vodile vse globlje v srednje in vzhodnoevropski prostor. Izseljevanje je skratka postalo nepogrešljiv 'poklic' gorskih območij in prešlo v splošno logiko gorske družbeno-gospodarske strategije (Cosattini 1983; Musoni 1902).« (Kalc 1997: 194)

Kalc predstavi značilnosti migracij v Reziji in nato spregovori posebej o Nadiških in Terskih dolinah, kjer je »izseljenski pojav dobil precej drugačne kvantitativne in kvalitativne razsežnosti. Začetki, v prvi polovici 19. stoletja, so bili tudi tu vezani na sezonsko trgovanje, in sicer na prodajanje dokaj bogatega sadnega pridelka in pitanih kostanjev ter krošnjarije z izdelki domače lesne obrti in drugimi drobnimi artikli.« Popotna trgovska dejavnost pa je »vse bolj prehajala na preprodajanje nakupljenega blaga, se podaljševala v teku leta in v mnogih primerih, bolj ko so se poti krošnjarijev daljšale v notranjost avstro-ogrskih in celo ruskih dežel, izgubljala sezonski in pridobivala dolgotrajnejši značaj (Kalc in Kodrič 1995: 141–142).« (N. d.: 195)

»Ko so z novo razvojno fazo furlanska sezonska izseljenska gibanja doživela tipološko in strukturno preobrazbo, se je tudi med izseljenci iz Nadiških in Terskih dolin začelo večati število gradbenih in drugih delavcev, ki so večino leta prebijali na raznih deloviščih in se le v hladnejših mesecih vračali domov. Značilno pa je, da je izseljevanje ostajalo skozi vse 19. stol. daleč pod povprečjem ostalega furlanskega alpskega in predalpskega loka... Šele v desetletju pred prvo svetovno vojno se je nadiško okrožje nenadoma povzpelo po lestvici izseljenskih območij z deleži, ki so presejali 12% prebivalstva. K temu je treba prišteti še na začetku 20. stoletja precej relevanten pojav izseljevanja v ZDA, ki mu drugod v gorski Furlaniji ni bilo enako močnega primera. Kljub temu, da ga je statistika uvrstila med stalno izseljevanje, je šlo v resnici tudi tu za začasno, saj je večina izseljencev po daljšem ali krajšem delovnem postanku vračala domov (Kalc in Kodrič 1995: 141).« (Prav tam.)

Posebnost Nadiških dolin je bilo torej razmeroma skromno izseljevanje pred prvo svetovno vojno; še tisti, ki so odšli v Ameriko enkrat ali večkrat zapovrstjo, so se največkrat vrnili.

Nanjo so postali pozorni že prvi opazovalci. Kalc navaja F. Roto z začetka 19. stoletja, ki je pojav pripisoval »skromnim potrebam« zaostalega, za novosti nedovzetnega prebivalstva (Rota 1807: 38), in F. Musonija, ki je na začetku 20. stoletja opozarjal na vlogo »etnografskega dejavnika«, češ da naj bi bilo slovansko prebivalstvo »močno navezano na lastno zemljo in na mirno družinsko življenje, od katerega naj bi se ne bilo priprav-

ljeno ločevati, tudi za ceno odpovedovanja boljšim življenjskim razmeram». (Musoni 1902: 366) Ob tem se Kalc vpraša: »Vendar, če bi bil odnos do izseljevanja res odvisen od 'etničnih' razlogov, kako naj si potem razlagamo izrazito izseljensko tradicijo Rezijanov?« (Kalc 1997: 196).

Izredno zanimivo je tudi, da so še pred Musonijem nekateri drugi »spominjali tudi na edinstvene dednopravne navade v slovanski beneški skupnosti, in sicer odrejanje enemu sinu polovico posestva namesto razdeljevanja le-tega med vse potomce, kar je nekoliko zadrževalo drobljenje zemljiške posesti (Blanchini 1898: 21)« (Prav tam.). Gotovo so bile dednopravne navade izredno pomemben dejavnik, dodamo pa naj, da tudi zato, ker so, kakor smo videli, določale obstoj razširjenih družin. Te so potrebovale veliko delovnih moči, vendar so jih v času, ko ni bilo velikih del, lahko pogrešale. Potrebovale so tudi zaslužek sezonskih delavcev in krošnjarjev, ki jim je omogočal večkratno začasno odsotnost in vračanje domov.

Kalc ugotavlja, da sta »sezonsko in začasno izseljevanje v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja prešla v ekonomsko logiko prebivalstva po vsem beneškoslovenskem poselitvenem ozemlju, ki v tem smislu ni več kot prej izstopalo v furlanskem gorskem in predgorskem kontekstu. Po prvi svetovni vojni so se začeli skupaj s furlanskim izseljevanjem beneškoslovenski tokovi zaradi mednarodnih ekonomskih trendov in evropske državno-politične razdelitve radikalno spreminjati, s tem, da so se od srednjeevropskih ciljev preusmerili proti zahodu, predvsem proti Belgiji, Franciji in Luksemburgu, s fašističnimi omejitvami inozemskega izseljevanja od leta 1927 dalje pa predvsem v notranjost Italije in v italijanske kolonije, kot tudi proti Nemčiji, ki je v tridesetih letih začela izvajati obsežne oboroževalne programe in s katero je Italija sklepala delovne pogodbe« (N. d.: 208). Po drugi svetovni vojni je izseljevanje iz Beneške Slovenije naraslo do množičnosti.

O selitvenih procesih piše Kalc ponovno v knjigi *Poti in usode* (Kalc 2002); v njej uvaja tipologijo tradicionalnih migracij ali migracij »krožnega« tipa, to so bilečasne selitve, po katerih so se ljudje vračali domov, in modernih selitev, ki so nastopile z vzponom kapitalizma in družbeno-gospodarske modernizacije in »pri katerih so ljudje odhajali iz izvorne skupnosti, se trajno ločevali od domačega kraja in se vključevali v druge, marsikadaj novo nastajajoče družbene sredine« (Kalc 2002: 13). Star tip migracij s tem ni zamrl. »Nasprotno, v teku 19. stoletja so postale še bolj množične in zajele še nova območja, s tem da so se tudi v ciljih, trajanju in v poklicnih profilih prilagodile potrebam in možnostim delovnega tržišča.« Prehajanje od tradicionalnih k modernim selitvam, preučevalci so ga poimenovali »migracijski prehod«, je bilo daljši proces in se je ponekod pojavilo prej, drugod pozneje (Kalc 2002: 13).¹⁰

Po obdobju prevladujočega krošnjarjenja in sezonstva se je torej od začetka do srede 20. stoletja vse več ljudi odločilo za stalno izselitev, vendar so mnogi še vedno odhajali v svet za zaslužkom začasno. Tudi Riccardo Ruttar piše, da se je prehod odvijal postopoma. »Na zač. 20. stol. je več družin in posameznikov emigriralo tudi čez lužo, kjer so v Chicagu, Clevelandu, Detroitu in drugih krajih v Illinoisu, Indiani, Washingtonu ter v Kanadi nastale prve benečanske kolonije.« Po prvi svetovni vojni je začelo *guziranje* usihati, vendar so se nekateri še ukvarjali z njim; po drugi svetovni vojni pa je sledil popoln preobrat z množičnim izseljevanjem (Ruttar 2002: 28).

¹⁰ Aleks Kalc povzema spoznanja in ugotovitve Leslie Page Moch, ki je upoštevala tudi razvrstitev migracijskih sistemov po Charlesu Tillyju (Moch 1992). Zahvaljujem se Aleksu Kalcu za vse napotke v zvezi s tem.

O obdobjih in spremembah selitvenih pojavov govori tudi terensko gradivo o družini; raziskave zgodovinarjev ga pomagajo razumeti, zdi pa se, da bi bilo možno tudi narobe – da bi s podrobnejšim raziskovanjem družine osvetlili in našli odgovore na njihova vprašanja. V tem pogledu bi bilo izredno zanimivo bolje preučiti dednopravne navade, na katere je opozoril že Blanchini (Kalc 1997: 195), in ki so, kakor smo videli, utrjevale obstoj razširjenih družin, ustreznega družinskega tipa iz časa »krožnih« migracij.

DRUŽINE IN SELITVENA GIBANJA

Glede na dozrajšnje raziskave v Nadiških dolinah lahko ugotovimo, da so bile družine in selitve vzajemno določene in strukturno povezane. Tip družine je podpiral tip selitev in narobe, njune spremembe so se odvijale vzporedno. Z usihanjem »krožnih« migracij je zginjal tudi tip razširjene družine.

Pričujoče besedilo sloni na raziskavah, ki so zajele predvsem čas do prve svetovne vojne in delno še do srede 20. stoletja, z njim pa sem želela opozoriti na vprašanja za nadaljnje raziskave o družinskem gospodarstvu, družinski sestavi in odnosih, položaju posameznih družinskih članov, o krošnarstvu, sezonstvu in izseljenstvu v 20. stoletju. Vsekakor bi bilo treba opraviti več poglobljenih, konkretnih raziskav v posamičnih zaselkih ali vaseh, da bi z njimi preverili dosedanje splošne hipoteze o teh vprašanjih.

V drugi polovici 20. stoletja se je spremenilo vse – začasno izseljenstvo je postalo stalno, sorodniki, ki so prej živeli v okviru ene razširjene družine, zdaj živijo na raznih koncih sveta, generacije ne govorijo istih jezikov. Očitno je »migracijski prehod« v Nadiških dolinah, s katerim imajo raziskovalci selitvenih pojavov v mislih prehod od starih k modernim selitvam, nosil s sabo mnoge druge kulturne spremembe, ki so se v 2. polovici 20. stoletja dopolnile na vseh ravneh življenja. Zato bi bilo treba poleg vprašanj, ki so v članku nakazana o preteklem razvoju, izredno zanimivo raziskati tudi to, kje in kako so v drugi polovici 20. stoletja živeli oz. kje zdaj živijo sorodniki, ki bi v starejšem obdobju, do prve svetovne vojne in med obema vojnama, živeli skupaj: starša z otroki, stari starši, strici, tete. Kakšni so stiki med njimi, ki danes živijo, npr., v nekem mestu v Belgiji, Italiji, v Čedadu, v domači vasi? Kakšne so njihove hiše, stanovanja? Kateri jezik govorijo? Kaj jim pomeni vas v Benečiji?

LITERATURA

Blanchini, E.

1898 *La proprietà agraria nel Friuli Italiano ed i bisogni economici e sociali*. Udine (nav. v Kalc 1997).

Chiabudini, L.

1994 Prenosi po briegu, *Trinkov koledar 1995*, str. 63–66.

1997 Tek hišo parti, kliče mizerjo, *Trinkov koledar 1998*, str. 79–82.

Cosattini, G.

1983 *L'emigrazione temporanea in Friuli*. Udine (ponatis izvirnika iz. l. 1903; nav. v Kalc, 1997).

Dapit, R.

1995 *Beneška Slovenija. Jezik in kultura/La Slavia Friulana. Lingue e culture*. Čedad.

1996 Ustno izročilo pod Matajurjem. Raziskovalni tabor 1996, *Trinkov koledar 1997*, str. 31–37.

Floreancig - Kokoc, G.

1999 Par starin pod Human. Kuo so se ženil, *Trinkov koledar 2000*, str. 153–156.

Gariup, R.

1994 Spomini, v: *Topolò/Topolove* (ur. R. Rucli). Špeter, str. 155–163.

Gruden, Ž. in M. Grego

1998 *Beneška Slovenija/ Slavia Veneta*. Ljubljana.

Hostne

1997 *Hostne. Med zgodovino in legendo/Costne. Storia e leggenda*. Kulturno društvo Rečan.

Kalc, A.

1997 Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora. Teme in problemi, *Annales* 10, str. 193–214.

2000 Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije. Primer občine Sovodnje/Savogna, *Dve domovini/Two Homelands* 11–12, str. 175–202.

Kalc, A. in M. Kodrič

1992 Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske migracije, *Zgodovinski časopis* 46, 2, str. 197–209.

1995 L' emigrazione di mestiere dalla Slavia Veneta fino alla prima guerra mondiale, v: Brusa, C. in R. Ghiringhelli, *Emigrazione e territorio. Tra bisogno e ideale*. Convegno internazionale. Varese 18–20. maggio 1994. Varese, I, str. 137–149 (nav. v Kalc 1997).

Kalc, A. s sod.

2002 *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev v zahodne meje*. Koper in Trst.

Križnar, N. in Ž. Pahor

1997 Video dokumentacija kot »objet trouvé«. Ljudska kultura sovodnjske občine na posnetkih domačih snemalcev, v: *Etnološki film med tradicijo in vizijo* (ur. N. Križnar). Ljubljana, str. 205–211.

Majovski, K. in M. Pavlič Maver

1996 Slovenska bibliografija Videmske pokrajine 1990–1996, *Trinkov koledar 1997*, str. 233–250.

Moch, L. P.

1992 *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Indiana University Press.

Musoni, F.

1902 Sull'emigrazione specialmente temporanea, dal Veneto e più particolarmente dal Friuli, v: *Atti del IV Congresso Geografico Italiano*. Milano (nav. v Kalc 1997).

Namor, I.

1999 Izdajateljstva dejavnost kot izraz beneške kulturne pomladi, *Trinkov koledar 2000*, str. 45–58.

Počkar, I.

1982 *Slivarji*. Brežice.

Predan, I. - Dorič

1997 *Piše Petar Matajurac*. Devin.

Predan, V.

1999 Stare Pravce, *Trinkov koledar 2000*, str. 220–227.

Ravnik, M.

1999 Družina in sorodstvo v slovenskem Porabju, v Prekmurju in slovenski Istri, *Traditiones* 28/I, str. 331–342.

Rucli, R. (ur.)

- 1994 *Topolove. Pripoved o koreninah beneške vasi/Topolò. Racconto sulle origini di un paese delle Valli del Natisone.* Špeter/San Pietro al Natisone.
- 2000 La costruzione del territorio delle Valli del Natisone, v: Valli 2000, str. 58–75

Rota, F.

- 1807 *Estensione e reddito censuario nel Dipartimento di Passariano.* Udine (nav. v Kalc 1997).

Ruttar, R.

- 2000 La gente della Slavia, v: Valli 2000, str. 409–429.
- 2002 »Buoh je dau, buoh je uzeu,« v: Kalc 2002, str. 28–34.

ut (nepodpisano)

- 1969 Češpè smo lupile v Brdih, *Trinkov koledar 1969*, str. 43–48.

Valli del Natisone

- 2000 *Valli del Natisone/Nediške doline* (več avtorjev, brez ur.). San Pietro al Natisone.

Verginella, M.

- 1990 Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju, *Zgodovinski časopis* 44, 2, str. 171–197.

Zuanella, N.

- 1998 *Mračna leta Benečije. Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji.* Ljubljana.

Negativi v članku objavljenih fotografij so v fototekah ISN in Narodne in študijske knjižnice Trst.

*Summary***Family and Migrational Patterns in Natisone in Venetian Slavia**

The article deals with the family and migrational patterns in Natisone in Venetian Slavia in Italy. It is based on the author's preliminary fieldwork in the area, on the works of historians who had studied migrational patterns of Slovenes along the western border of Slovenia, and on the texts in which the Natisone residents reminisce and bring to life the way of life in the past. Fieldwork took place in villages built on steep slopes and ridges above river valleys. Their population is becoming older and fewer in numbers, which is typical for the entire area of Venetian Slavia; this is especially true of the second half of the 20th century (pop. 17,640 in 1921; 9,649 in 1971; 6,542 in 1999).

Research in the field focused on interviews with elderly villagers who reminisced on their youth, and on older family traditions between the end of the 19th and the second half of the 20th centuries. Aside from the farmer's nuclear family such extended families included his parents (grandpa, grandma, or one of them) and single siblings (uncles, aunts, or any of them), sometimes also an unmarried brother or sister of the grandfather. In literature, this type of family is known as an extended family. An extended family was the one in which one of the sons, either the first-born or the most capable one, inherited the farm, got married and took care of his parents while others siblings stayed on the farm as unmarried uncles and aunts. There was no larger town in the vicinity of Natisone that could provide jobs and offer independence to those who had not inherited the family property. It seems that the young women in the family rather than men more often decided to leave their homes, married or left for large Italian towns to work as servants. Therefore there seemed to be more uncles in extended families than aunts.

The article analyzes inheritance patterns, economic activities, family structure and work division. A community consisting of a large number of relatives was well-suited to the harsh living conditions in hill country. Arable land was scarce, work in the fields, forests or vineyards was

exceedingly strenuous and demanding: farmers had to transport or carry heavy burdens, soil, manure, water, milk, produce, chestnuts, hay and firewood up and down steep slopes and across large distances. Selling and trading were an important source of survival. Farming produce, fruit, cheese, butter, chestnuts, hay or firewood were carried or transported to fairs in Italian Cividale, or were sold or traded for cornmeal even further away across the Friuli flatlands. Cattle was bought on fairs as distant as the Soča Valley. An extended family was perfectly suited for this type of life in that it provided quite a number of adult men and women capable of hard work.

In order to survive, family members had to seek an additional income. Men went to the nearby Kambreško area and to Brda to work as forest workers, to mow grass, reap, or till the fields; women went to other farms to rake hay, till fields, plant crops, or peel plums. Depending upon how far were the farms on which they obtained extra work, these helpers stayed away for one or several days, or a whole week; sometimes they returned to their homes for a while and then left again. At the end of the 19th century men went to the lands of the Austro-Hungarian Empire to work as farmhands, foresters, brick-layers, brick-makers, or railway-maintenance workers. For a few years at the turn of the 19th century they were able to make some money by working on the construction of the Soča Valley railway.

Aside from selling field produce, firewood and hay in Cividale and Friuli, and aside from seasonal work, the most important source of additional income was peddling. Peddlers were men, usually the uncles. In wintertime, when the need for labor was small, they peddled in or outside of the Austria-Hungary. The author cites the stories of locals about where they had gone peddling, what goods they offered for sale, where they had obtained their supplies, or how they spent the earned money. The extended family once again proved very effective since due to a larger number of men who were able to work it could bear the temporary absence of peddlers.

Fieldwork results were further corroborated by those obtained by the research of some historians, especially Aleks Kalc. Kalc has ascertained that Venetian Slavia was one of the areas most characterized by emigration, and that the typology of its emigration corresponded to emigrational patterns in the Alpine and pre-Alpine regions of Friuli. In the initial phase of their development, somewhere even in the period between the Middle Ages and the first decades of the 19th century, these patterns depended upon the yearly productive cycle of mountain agrarian economy, roughly corresponding to the off season in wintertime. In the second phase, that is in the 19th century, they changed because of increased urbanization and growing job possibilities in public works. The period of seasonal work was extended, and extended were also migrational paths that led further away into Central and Eastern Europe. In short, migration has become an indispensable profession in mountainous parts of this area. In Natisone such travelling tradesmen gradually travelled around more and more, and much further. In many cases, as their journeys became longer and extended deeper into the heart of Austria-Hungary, and even into Russia, these activities ceased to be only seasonal. Yet throughout the 19th century emigration was far below the average of the rest of the Alpine and pre-Alpine part of the Friuli region. Researchers had their own explanations for this: one of them was, that the unsophisticated Slavic population with few, modest requirements had no need for innovations and was strongly attached to its own land and the tranquil family life. The author, on the other hand, feels that even more important were heritage practices that prevented any division of property; they conditioned the existence of extended families that needed strong workers as well as the income of seasonal workers and peddlers who were leaving their homes, but also always returned. Hence there was no special need for permanent emigration. Kalc ascertains that due to international economic trends and the formation of new European countries after the First World War life started to radically change also among the Slovenes of Venetian Slavia. Migrational patterns were no longer oriented toward central Europe, but shifted toward the west, especially to Belgium, France and Luxemburg. When in 1927 the Fascist regime limited emigration to other lands people began to move inland, to central Italy and to Italian colonies. Another destination was Germany. It had work contracts with Italy, and also initiated a thorough process of armament in the 1930's. Mass emigration from Venetia Slavia started after the Second World War.

Historians have termed the old, periodical migrations, after which the migrants always returned to their homes, «circular migrations», while the transition to permanent emigration has been termed migrational transition. It was a longer process that started sooner in some locations, later in others. In Natisone it was terminated after the Second World War. The author has ascertained a structural conditioning of the extended family and of «circular» migrations.

Everything changed in the second half of the 20th century. Temporary emigration became permanent, relatives that used to live in extended families now live in different parts of the world; different family generations no longer speak the same language. It is obvious that the migratory transition in Natisone in the second half of the 20th century, referred to by the researchers of migrational processes as the transition from old to modern migration, also brought about numerous cultural changes in all walks of life. In her article, the author indicates the open questions that will need to be resolved in the course of further research of the family and migrational patterns until the middle of the 20th century. She concludes by emphasizing the necessity for further research of the subject: where and how did the relatives, who in the past would have lived in extended families (parents and children, grandparents, uncles and aunts), live in the second half of the 20th century, or live at present? What are the contacts between those who live, for instance, in a town in Belgium, in an urban center in Italy, in Cividale, in their home village? What are their houses or apartments like? What language do they speak? What does a village in Venetian Slavia denote for them all?